

УДК 159.923

*О. Назаров, к.психол.н., проф.,
проф. каф. (ORCID 0000-0001-6205-9604)
А. Левченко, аспірант (ORCID 0009-0008-6465-6398)
Національний університет цивільного захисту України*

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ ТА ДЕСТРУКЦІЙ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПСИХОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Дослідження особливостей формування та розвитку феноменів професійної деформації та деструкції у персоналу сектору безпеки та оборони України набувають сьогодні особливої актуальності, що визначається зростанням впливів професійних стресфакторів в умовах війни, які викликають відповідні психологічні зміни та деформації особистості, професійної діяльності тощо.

Сьогодні вітчизняні та зарубіжні дослідники розглядають феномени професійної деформації та деструкції у межах певних теоретико-методологічних та експериментальних підходів, які розвивалися протягом останніх років та формували теоретичне і практичне підґрунтя для вивчення зазначених явищ з урахуванням сучасних наукових поглядів щодо їх сутнісних ознак, зав'язків, процесів формування, розвитку тощо.

Все це знайшло відображення у роботах вітчизняних науковців, які висвітлюють основні теоретичні та експериментальні позиції, що є базовими для систематизації, вивчення та адаптації сучасних підходів та методик у дослідженні зазначених феноменів.

Проведене дослідження дозволило зробити певні теоретико-методологічні узагальнення щодо напрямів та особливостей вітчизняних наукових пошуків в галузі психології діяльності в особливих умовах щодо сутності та взаємозв'язку між феноменами професійної деформації, професійної деструкції, деструктивної поведінки, професійних адикцій у персоналу сектору безпеки та оборони України тощо, що може слугувати базою для продовження наукових та практичних робіт задля встановлення більш конкретних психологічних показників та характеристик цього взаємозв'язку із застосуванням традиційних та інноваційних підходів та методик.

Запропоноване дослідження не є вичерпним щодо означеної тематики та потребує подальшого уточнення. Зокрема, потребує висвітлення подальша розробка теоретичних та експериментальних моделей зазначених феноменів із визнанням їх науковою проблемою, вивчення відмінностей та особливостей фазового розвитку професійних деформацій особистості та професійних деформацій діяльності тощо.

Ключові слова: професійна діяльність, професійний розвиток, професійна деформація, професійні деструкції, професійні адикції, професійна заздрість, деструктивна поведінка.

Вступ. Вивчення негативних психологічних феноменів, які формуються та розвиваються у працівників екстремального профілю діяльності (військовослужбовців, рятувальників, поліціантів тощо) у зв'язку із збільшенням негативних

наслідків впливу професійного середовища на особистість та діяльність людини в екстремальних умовах, в тому числі й в умовах воєнного стану, набувають сьогодні особливої актуальності,

Сьогодні дослідники розглядають професійні деформації та деструкції як багатогранні феномени, які виникають у людей, що витрачають значні психологічні ресурси у своїй професійній діяльності. Ці явища поширені серед таких професійних груп як медичні працівники, психологи, вчителі, військово-службовці, рятувальники та інші, які працюють в умовах тривалого стресового навантаження у професійній діяльності.

Сучасні теоретичні та експериментальні підходи щодо дослідження специфіки професійних деформацій та деструкцій персоналу різних професійних контингентів не повністю розкривають внутрішні взаємозв'язки, фази та психологічні чинники, що впливають на виникнення та розвиток зазначених професійних психологічних зміни особистості працівників та їх діяльності.

Зважаючи на актуальність зазначеного питання та доцільність його дослідження нами було обрано спрямування роботи, а саме вивчення особливостей вітчизняних психологічних наукових пошуків щодо феноменів професійних деформацій та деструкцій персоналу сил безпеки та оборони України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у психологічній науці значно зросла зацікавленість у дослідженні проблем діяльності персоналу в екстремальних умовах, екстремальності професійного середовища та його впливу на особистість та діяльність людини, яка реалізує свій професійний потенціал у певній професійній сфері.

Аналіз наукової літератури доводить, що психологічні чинники

діяльності працівників екстремальних видів діяльності досліджувались у роботах В.І. Барка, О.М. Кокуна, М.С. Корольчука, В.О. Лефтерова, В.С. Медведєва, В.І. Осьодла, І.І. Приходька та ін. [8].

Розгляд наслідків впливу професійного середовища на виникнення негативних психічних станів особистості в стресових та екстремальних ситуаціях досліджувалися Л.М. Балабановою, С.М. Миронцем, С.І. Яковенком та ін.

Актуальними були та залишаються дослідження В.О. Лефтерова, В.С. Медведєва, В.І. Осьодла, І.І. Приходька, О.В. Тімченка та інших з питань виникнення, розвитку, механізмів та профілактики професійних деформацій та деструкцій у фахівців екстремальних професій, а також психологічної допомоги в екстремальних умовах [8].

Слід зазначити, що наприкінці минулого століття переважна більшість наукових пошуків щодо психологічного змісту та особливостей професійних деформацій та деструкцій ґрунтувалися на теоретичних положеннях, які пов'язувалися із феноменом емоційного вигорання, хоча вперше термін «професійна деформація» у науковий обіг увів професор Кембриджського університету П. Сорокін. Він описував цей феномен, як зміну форми особистості працівника за рахунок зменшення одних рис характеру та збільшення інших, які є більш необхідними під час виконання професійної діяльності.

У 1974 році у психологічній науці в роботі доктора Г. Фрейденбергера «Вигорання персоналу» з'явився термін «емоційне вигорання», який трактувався як стан фізичного та емоційного виснаження, що виникає в

результаті життєдіяльності людини та супроводжується втомою та стресом [13]. Пізніше почались дослідження цього явища, які відображені у наукових працях К. Маслача, С. Джексона, Е. Перлмана, Б. Хартмана, В. Бойка тощо та отримали визначення як «професійне вигорання» із розумінням його як професійної деформації, яка є характерною рисою професій типу «людина-людина».

На сьогодні ці два феномени та їх визначення й надалі відіграють базову наукову роль у подальших психологічних дослідженнях.

Слід зазначити, що теоретичні та експериментальні дослідження професійних деформацій дозволили трактувати їх як зміни особистісних якостей людини під впливом професійної діяльності. Багаторічне виконання однієї й тієї ж професійної діяльності розвиває у фахівця професійно важливі якості, а з іншого боку - формують та розвивають особистісні якості, що деформують особистість.

З іншого боку теоретичний аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що й професійна деструкція також виникає як наслідок вже сформованих негативних утворень як у структурі особистості професіонала так і у структурі його професійної діяльності. При цьому доволі важко виокремити певні професійні деформації та деструкції як за детермінантами виникнення так і за наслідками щодо особистості та діяльності професіонала.

Вітчизняні дослідження професійних деформацій та деструкцій набули актуальності ще у минулому столітті. На сьогоднішній день вони здійснюються в межах психології праці (професійної діяльності) і базуються на концептуальних положеннях щодо розвитку

особистості в діяльності та особистісному підході до психологічного аналізу діяльності, в тому числі й професійної [8].

У наукових пошуках зарубіжних авторів переважають дослідження професійних деформацій в рамках різноманітних теорій та концепцій щодо особистості, професійного стресу, емоційного навантаження, емоційного вигорання персоналу професій системи «людина-людина» та відповідних поведінкових проявах негативних впливів зовнішнього (в тому числі й професійного) середовища. При цьому в зазначених дослідженнях не акцентується увага на феномені професійної деструкції [2,8].

Зазначене вище дозволяє зробити висновок, що сьогодні загальна структура понять щодо феноменів професійних деформацій та деструкцій ще формується, а теоретичні та експериментальні результати наукових досліджень розширюють та уточнюють їх зміст, детермінанти, особливості, динаміку тощо.

Все це повною мірою стосується і вивчення особливостей цих багатограних феноменів у межах вітчизняної психології діяльності в особливих умовах.

Метою цієї статті є спроба визначення особливостей вітчизняних теоретичних та експериментальних психологічних досліджень феноменів професійної деформації та професійної деструкції у професіях екстремального профілю, які набули останнім часом значної актуальності у зв'язку із ускладненням та збільшенням наслідків впливу професійного середовища на особистість та діяльність професіонала, в тому числі й в умовах воєнного стану.

Методи дослідження включають теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми особливостей психологічних пошуків щодо сутності та особливостей професійної деформації та деструкції у вітчизняній психології діяльності в особливих умовах.

Результати дослідження та їх обговорення. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дозволив зробити висновок, що вона бере початок із досліджень В. Медведєва, який у своїх пошуках звернувся до проблеми сутності, детермінантів, особливостей професійної деформації в межах юридичної психології щодо працівників органів внутрішніх справ України [5].

Слід зазначити, що аналіз теоретичних положень щодо базових понять та особливостей професійної деформації у працівників екстремальних професій представлений у роботах В. Медведєва, О. Тімченка, В. Лефтерова, І. Приходька, Я. Мацегори, Л. Перелигіної, В. Христенка, С. Миронця тощо, які отримали ще й експериментальні підтвердження [3,5,8,10,11].

На цей час у вітчизняній психології діяльності в особливих умовах склалося розуміння, що професійні деформації та деструкції є взаємопов'язаними феноменами, які іноді дуже важко виокремити, тому що вони описують один і той же процес професійного розвитку особистості, мають майже однакові детермінанти, психологічну симптоматику та поведінкові прояви.

Так, на думку В. Медведєва, відповідно до основного джерела детермінанти професійної деформації можна розділити на три основні групи:

- діяльнісні детермінанти (пов'язані із організацією професійної діяльності та окремих завдань за призначенням);

- особистісні детермінанти (пов'язані із індивідуально-особистісними характеристиками працівника);

- мікросоціальні детермінанти (пов'язані з найближчим соціальним оточенням фахівця) [5].

Відповідно професійна деформація поширюється на певні сфери прояву, а саме на професійну сферу, на особистість самого працівника та сферу найближчого соціального оточення [5].

Разом з тим, у дослідженнях професійних деформацій ми не завжди бачимо виокремлення понять «професійна деформація особистості» та «професійна деформація діяльності». Зрозуміло, що ці поняття важко розділити, адже їх поєднують як однакові детермінанти виникнення так і прояви.

З іншого боку, ми маємо таку ж саму проблему у розмежуванні феноменів «професійна деформація» та «професійна деструкція». На думку вітчизняних вчених, ми маємо можливість їх розмежовувати за загальнонауковим принципом, коли ми порівнюємо поняття «деформація» (процес зміни форми чогось) із поняттям «деструкція» (процес руйнування структури будь-чого). В даному випадку «професійна деструкція» має відображати процес руйнування структури професійної діяльності, особистості фахівця, а також більш суттєві зміни та більш вагомі наслідки [3].

Тому є логічним та науково обґрунтованим підхід, який запропоновано у дослідженні Я. Мацегори

щодо динаміки та взаємозв'язку процесів професійної деформації та професійної деструкції з позиції поступового, фазового розвитку зазначених феноменів, коли виникнення та поглиблення професійних деструкцій є наступною фазою професійної деформації, а сам феномен професійної деструкції у крайньому прояві поглинає професійну деформацію. Крім того професійна деструкція на відміну від професійної деформації має виключно негативний характер впливу на результат діяльності [3].

Слід зазначити що подальші наукові дослідження феноменів професійної деформації та професійної деструкції у працівників професій екстремального профілю здійснювалися здебільшого саме на такому їхньому розумінні та, як правило, шляхом вивчення детермінантів виникнення та особливостей у правоохоронців та рятувальників в процесі їхнього професійного розвитку.

На цей час окремою гілкою досліджень, які отримали достатньо самостійний характер, постає розгляд певних професійних деструкцій у цієї категорії професіоналів. При цьому вітчизняні науковці при загальному теоретико-методологічному підході до аналізу саме професійних деструкцій застосовують і інші теоретичні та методичні підходи щодо вивчення прикладних аспектів професійних деструкцій. Прикладом цього є пошукові наукові роботи В. Тогобицької (психологічні засади професійних деструкцій працівників МНС), В. Попова (набута безпорадність як професійна деструкція у працівників ДСНС), Е. Михлюка (професійні акцентуації особистості рятувальників), О. Сергієнка (профе-

сійне відчуження та професійна ідентичність працівників ДСНС) та інших [6,9,11,12].

Вищезазначені дослідження не спроможні охопити всі можливі варіанти професійних деструкцій, які лише у загальному вигляді описуються у науковій літературі, наприклад, феномени бюрократизму, корупції, заздрості, маргіналізму, перфекціонізму, непрофесіоналізму тощо.

Разом з тим, якщо звернутися до висновків Ж. Вірної стосовно того що теоретичне поле розгляду проблеми професійних деструкцій можна поділити на два сектори: перший сектор – професійні деформації (подвійні етичні стандарти, професійний маргіналізм, професійне вигорання тощо) та другий сектор – професійні адикції (трудоголізм, професійний перфекціонізм, ургентна залежність тощо) а також на виділення двох блоків представлення їхніх ознак (конструктивні та негативні) [1], ми побачимо, що в межах нашого дослідження є дуже корисними підходи до вивчення адикцій та адиктивної поведінки у військовослужбовців Національної гвардії України, які здійснюються І. Приходьком, Я. Мацегорою, О. Колесніченком, М. Байдою тощо [4,7,10].

Теоретичні аспекти досліджень, які представили зазначені вітчизняні науковці, показали що адикції та адиктивна поведінка найчастіше представляють собою пристрасті (залежності), які відображаються у втраті сенсу життя, відчутті нереальності свого існування, виникненні почуття наближення катастрофічних змін у житті, у неадекватному заниженні або завищенні самооцінки, у втраті почуття самоідентичності, у відчутті відчуження від самого себе, своїх близьких,

родичів і свого минулого, у підвищенні дратівливості, запальності та агресивності у поведінці, у замкнутості [10].

Якщо порівняти психологічні чинники, що обтяжують та сприяють появі адикцій та деструкцій особистості, ми побачимо багато схожих ознак та проявів між ними, які мають під собою схожі детермінанти та зовнішні поведінкові прояви.

Вказуючи на існування прийнятних форм адикцій, а саме - інформаційних, ігрових, статусних, адикції від речей тощо, дослідники виділяють окремо трудовголізм, крусатерство, фанатизм, адикції відносин (нав'язлива дружба, заздрість, конфліктерство, переслідування, сексуальні адикції тощо), адиктивні захоплення, хімічні адикції (до алкоголю, нікотину та електронних сигарет) тощо, при цьому вони виокремлюють адикції, які є наднебезпечними для нашого суспільства, а саме – корупцію, клептоманію, адиктивну агресію, наркоманію, токсикоманію, суїцидальну поведінку тощо [10].

Адиктивна поведінка військово-службовців за визначенням І. Приходька та М. Байди – це одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається у прагненні людини до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою вживання певних речовин або постійної фіксації уваги на певних предметах або видах діяльності, що супроводжується виникненням негативного психічного стану. А до основних психологічних характеристик адиктивної поведінки військовослужбовців належать: тривожність, яка тісно пов'язана з комплексом неповноцінності;

залежності; імпульсивність; відсутність почуття впевненості як у власних ресурсах, так і у надійності оточення (особливо в екстремальних та кризових ситуаціях); підвищена уразливість і підозрілість; знижена здатність витримувати труднощі; потреба у підтримці, невміння піклуватися про себе; прагнення до звинувачень; низька стресостійкість, слабка сила волі [10].

Разом з цим ми отримали розуміння, що багато прийнятних форм адикцій можуть виступати як аналогічні прояви професійних деструкцій, наприклад, трудовголізм, заздрість, занижена самооцінка, відчуження, маргіналізм тощо. Тому й дослідження професійних деструкцій можливе і скрізь призму професійних адикцій, адиктивної поведінки та, зрозуміло, деструктивної поведінки. До речі, більшість зарубіжних досліджень у цій сфері базуються на термінології деструктивної поведінки, а не професійних деструкцій.

Крім того, певні зарубіжні соціально-психологічні наукові праці розглядають феномен професійної деформації та деструктивної поведінки з позицій прояву можливих негативних наслідків професійної діяльності для особистості в соціальній сфері, а саме через неминучу професійну деформацію, безнормність, ситуацію невизначеності, нарешті – аномію. Іншими словами, взаємозв'язок аномії і професійної деформації можна сформулювати в положенні, що однією з ознак феномена аномії можна вважати професійну деформацію особистості [14].

Зазначене вище підтверджує, що на сьогодні існує багато обґрунтованих точок зору на феномени

професійної деформації та деструкції, які окреслюють основні підходи до побудови їх теоретичних моделей та наукових методів їх вивчення.

Таким чином теоретичні та експериментальні підходи до феноменів професійної деформації та деструкції у вітчизняній психології діяльності в особливих умовах на сьогодні є достатньо ґрунтовними та розгалуженими, але вони ще залишають багато питань щодо узгодження як певних теоретичних визначень так і їхнього практичного застосування у подальших наукових пошуках.

Висновки. Відтак можна констатувати, що теоретичні та експериментальні підходи до феноменів професійної деформації та деструкції у вітчизняній психології діяльності в особливих умовах, в тому числі у персоналу сектору безпеки та оборони України, потребує подальшої розробки теоретичних та експериментальних моделей зазначених феноменів із визнанням їх науковою проблемою та об'єктом міждисциплінарних досліджень.

Проведене дослідження дозволило зробити певні теоретико-методологічні узагальнення щодо напрямів та особливостей вітчизняних наукових пошуків в галузі психології діяльності в особливих умовах щодо сутності та взаємозв'язку між феноменами професійної деформації, професійної деструкції, професійних адикцій, деструктивної поведінки тощо у персоналу сектору безпеки та оборони України, що може слугувати базою для продовження наукових та практичних робіт задля встановлення більш конкретних психологічних показників та характеристик цього взаємозв'язку із застосуванням традиційних та інноваційних підходів та методик.

Запропоноване дослідження не є вичерпним щодо означеної тематики та потребує подальшого уточнення. Перспективними напрямками подальших досліджень є конкретизація психологічних показників та характеристик конкретних професійних деформацій та деструкцій із визначенням можливостей практичного застосування результатів роботи у системах психологічного забезпечення професійної діяльності персоналу сектору безпеки та оборони України.

Література

1. Вірна Ж.П. Неврогенез професійних деструкцій особистості. Психологічні перспективи. Вип. 19, 2012. С. 84-90. <https://psychoprospects.vnu.edu.ua/index.php/psychoprospects/article/view/418>
2. Магда В.А. Особливості професійної деформації у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. НУЦЗ України. Харків, 2011. 231 с.
3. Мацегора Я.В. Проблема професійних деструкцій та деформацій працівників правоохоронних органів. Вісник Національного університету оборони України. № 2 (33), 2013. С. 247-252.
4. Мацегора Я.В., Колесніченко О.С. Сучасні дослідження факторів адиктивної поведінки у військовослужбовців: закордонний досвід. Честь і закон. №1(76), 2021. С. 107-114. DOI: <https://doi.org/10.3340-5/20787480/2021/1/76/229732>
5. Медведєв В.С. Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичні та прикладні аспекти): Монографія / Медведєв В.С. - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1996. 192с.

6. Михлюк Е.І. Психологічні особливості професійно зумовлених акцентуацій характеру. : Автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Х., 2016. 19 с. Режим доступу: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/4578>

7. Мудрик А.Б. Трудоголізм як професійна адикція особистості. Психологічні перспективи. Вип. 29, 2017. С. 175-186. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2017-29-175-186>

8. Особливості професійної деформації у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: монографія. / Н.В. Оніщенко, В.А. Старик, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко. Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2012. 149 с.

9. Попов В.М. Психологічні особливості прояву набуті безпорадності у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. НУЦЗ України. Харків, 2017. 256 с. Режим доступу: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/dissPopov.pdf>

10. Приходько І.І., Байда М.С. Теоретичні аспекти адиктивної поведінки військовослужбовців. Честь і закон. №3(66), 2018. С. 67-74. DOI:

<https://doi.org/10.33405/20787480/2018/3/66/155099> <http://chiz.nangu.edu.ua/article/view/155099>

11. Психопрофілактика та психокорекція професійного відчуження у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій: О.О. Сергієнко, Л.А. Перелигіна, В.Ф. Боснюк, Е.І. Михлюк, В.М. Попов, А.С. Куфлієвський: монографія. / Харків: НУЦЗУ, 2021. 133 с. Режим доступу: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/13987>

12. Тогобицька В.Д. Психологічні засади професійних деструкцій працівників МНС. Проблеми екстремальної та кризової психології. № 8, 2010. С. 378-383. Режим доступу: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol18/049.pdf>

13. Freudenberger H. Staff burn-out. Journal of Social Issues. 1974. Vol. 30, №. 1. P. 159-165.

14. Hakobyan N., Aramyan, L., Khachatryan A. (2023). Anomie and Professional Deformation. Main Issues Of Pedagogy And Psychology, 10 (2), 25–34. DOI: <https://doi.org/10.24234/m-iopar.v2i10.4>

*O. Nazarov, (Ph.D) Psychology, Professor, Professor of the Department
A. Levchenko, graduate student
National University of Civil Protection of Ukraine (Ukraine)*

FEATURES OF RESEARCH ON PROFESSIONAL DEFORMATIONS AND DESTRUCTIONS IN DOMESTIC PSYCHOLOGY OF ACTIVITY IN SPECIAL CONDITIONS

Research into the specifics of the formation and development of the phenomena of professional deformation and destruction in personnel of the security and defense sector of Ukraine is gaining particular relevance today, which is determined by the increasing influence

of professional stress factors in war conditions, which cause corresponding psychological changes and deformations of the personality, and professional activity.

Today, domestic and foreign researchers consider the phenomena of professional deformation and destruction within the framework of certain theoretical, methodological and experimental approaches that have developed over recent years and formed the theoretical and practical basis for studying these phenomena, taking into account modern scientific views on their essential features, connections, processes of formation, development, etc.

All that has been reflected in the works of domestic scientists, who highlight the main theoretical and experimental positions that are fundamental for the systematization, study, and adaptation of modern approaches and methods in the study of these phenomena.

The conducted research allowed us to make certain theoretical and methodological generalizations regarding the directions and features of domestic scientific research in the field of psychology of activity in special conditions regarding the essence and relationship between the phenomena of professional deformation, professional destruction, professional addictions, destructive behavior, etc. in personnel of the security and defense sector of Ukraine, which can be a basis for continuing scientific and practical work to establish more specific psychological indicators and characteristics of this relationship using traditional and innovative approaches and methods.

The suggested research is not exhaustive on the specified topic and requires further clarification. In particular, further development of theoretical and experimental models of the specified phenomena with their recognition as a scientific problem, study of differences and features of the phase development of professional deformations of the personality and professional deformations of activity needs to be highlighted.

Keywords: professional activity; professional development; professional deformation; professional destructions, professional addictions, professional envy, destructive behavior.

References

1. Virna, Zh. P. (2012). Nevrohenez profesiynykh destruktivnykh osobystosti [Neurogenesis of Professional Personality Destructions]. *Psykholohichni perspektyvy*, 19, pp. 84–90. <https://psychoprosects.vnu.edu.ua/index.php/psychoprosects/article/view/418> [in Ukrainian]
2. Mahda, V. A. (2011). Osoblyvosti profesiinoi deformatsii u pratsivnykiv avariino-riatuvalnykh pidrozdiliv MNS Ukrainy [Features of Professional Deformation in Emergency Rescue Workers of the MES of Ukraine]: Dissertation for Candidate of Psychological Sciences (19.00.09). Kharkiv. 231 pp. [in Ukrainian]
3. Matsehora, Ya. V. (2013). Problema profesiynykh destruktivnykh ta deformatsivnykh pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [The Problem of Professional Destructions and

Deformations in Law Enforcement Officers]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Oborony Ukrainy*, (2)33, pp. 247–252. [in Ukrainian]

4. Matsehora, Ya. V., & Kolesnichenko, O. S. (2021). Suchasni doslidzhennia faktoriv adyktivnoi povedinky u viiskovosluzhbovtiv: zakordonnyi dosvid [Modern Studies of Addictive Behavior Factors in Servicemen: Foreign Experience]. *Chest i zakon*, (1)76, pp. 107–114. <https://doi.org/10.33405/20787480/2021/1/76/229732> [in Ukrainian]
5. Medvediev, V. S. (1996). Problemy profesiinoi deformatsii spivrobitnykiv OVS (teoretychni ta prykladni aspekty) [Problems of Professional Deformation in Law Enforcement Officers (Theoretical and Applied Aspects)]: Monograph. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. 192 pp. [in Ukrainian]

6. Mykhlyuk, E. I. (2016). *Psykholohichni osoblyvosti profesiino zumovlenykh aktsentuatsii kharakteru* [Psychological Features of Professionally Conditioned Character Accentuations]: Author's abstract of Candidate's dissertation (19.00.09). Kharkiv. 19 pp. <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/4578> [in Ukrainian]
7. Mudryk, A. B. (2017). *Trudoholizm yak profesiina adyktsiia osobystosti* [Workaholism as a Professional Addiction of Personality]. *Psykholohichni perspektyvy*, 29, pp. 175–186. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2017-29-175-186> [in Ukrainian]
8. Onishchenko, N. V., Stryk, V. A., Tymchenko, O. V., & Khrystenko, V. Ye. (2012). *Osoblyvosti profesiinoi deformatsii u pratsivnykiv avariino-riatuvalnykh pidrozdiliv MNS Ukrainy* [Features of Professional Deformation in Emergency Rescue Workers of the MES of Ukraine]: Monograph. Kharkiv: NUTSZU, KP "Miska drukarnia". 149 pp. [in Ukrainian]
9. Popov, V. M. (2017). *Psykholohichni osoblyvosti proiavu nabutoi bezporadnosti u pratsivnykiv DSNS Ukrainy* [Psychological Features of Learned Helplessness in Employees of the State Emergency Service of Ukraine]: Dissertation for Candidate of Psychological Sciences (19.00.09). NUTSZU, Kharkiv. 256 pp. <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/dissPopov.pdf> [in Ukrainian]
10. Prykhodko, I. I., & Baida, M. S. (2018). *Teoretychni aspekty adyktyvnoi povedinky viiskovoslužbovtsiv* [Theoretical Aspects of Addictive Behavior in Servicemen]. *Chest i zakon*, (3)66, pp. 67–74. <https://doi.org/10.33405/20787480/2018/3/66/155099> [in Ukrainian]
11. Serhiyenko, O. O., Perelyhina, L. A., Bosniuk, V. F., Mykhlyuk, E. I., Popov, V. M., & Kuflievskyi, A. S. (2021). *Psykhoprofilaktyka ta psykhokorektsiia profesiinoho vidchuzhennia u pratsivnykiv DSNS Ukrainy* [Psychoprevention and Psychocorrection of Professional Alienation in Employees of the State Emergency Service of Ukraine]: Monograph. Kharkiv: NUTSZU. 133 pp. <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/13987> [in Ukrainian]
12. Tohobytska, V. D. (2010). *Psykholohichni zasady profesiinykh destruktivnykh pratsivnykiv MNS* [Psychological Principles of Professional Destructions in MES Employees]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*, 8, pp. 378–383. <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol18/049.pdf> [in Ukrainian]
13. Freudenberger, H. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), pp. 159–165. [in English]
14. Hakobyan, N., Aramyan, L., & Khachatryan, A. (2023). Anomie and professional deformation. *Main Issues of Pedagogy and Psychology*, 10(2), pp. 25–34. <https://doi.org/10.24234/miopap.v2i10.4> [in English]

Надійшла до редколегії: 01.05.2025

Прийнята до друку: 25.05.2025